

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-npu-154.2022.01>

УДК 94:351.824.1 (477) "1945/1949"

Ветров І., Саханчук В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ВІДБУДОВИ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х РОКІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ В ІСТОРИЧНИХ КУРСАХ

Стаття містить аналіз міжнародної та економічної ситуації на завершальному етапі Другої світової війни та у перші повоєнні роки, а також наслідків воєнної катастрофи для України. Розглянуто особливості підходів різних країн світу до відновлення свого економічного потенціалу.

Окреслено наукові погляди вітчизняних і зарубіжних учених на перспективні напрямки відбудови економіки різних європейських країн, яка була зруйнована під час Другої світової війни, та виокремлено ключові аспекти, що впливають на розвиток конкретних країн у таких умовах.

Констатовано, що концептуальні політичні рішення радянського уряду визначалися такими чинниками, як: виклики "холодної війни" (неможливість залучення інвестицій і передових технологій у вчорашніх союзників антигітлерівської коаліції, прагнення до встановлення паритету в озброєнні, зокрема ядерному, тощо), а також потребами відродження індустрії найрозвиненіших регіонів, першочергово України. Геополітичні амбіції Кремля визначили незаперечні пріоритети об'єктів військово-промислового комплексу, куди спрямовувалася переважна частина фінансових інвестицій, матеріально-технічних та людських ресурсів. Натомість соціальна сфера, як і до війни, залишалася на периферії уваги держави. Якщо провідні держави світу обрали курс на інноваційний розвиток, то правляча верхівка СРСР консервувала застарілу суворо централізовану, командно-адміністративну, бюрократизовану систему управління виробничими процесами й виробничі відносини. Наслідком цього стало технологічне відставання від Заходу і низькі життєві стандарти радянських громадян.

Розглянуто проблеми методології викладання теми відбудови індустрії України у післявоєнний період і зазначено основні ідейні концепти, на які повинен звернути увагу студентів педагог під час викладання історичних курсів.

Ключові слова: *Україна, Друга світова війна, військово-промисловий комплекс, економічна стратегія, відновлювальні роботи, соціальна сфера, методологія викладання.*

Розв'язана у 2014 році війна Російської Федерації проти України, а особливо повномасштабне вторгнення у лютому 2022 р., супроводжується величезними руйнуваннями промислової, соціальної, транспортної інфраструктури, гігантськими людськими і матеріальними втратами для нашої держави. Знищуються великі й середні індустріальні підприємства (серед найбільших – “Азовсталь”), склади, комунікації, цілі міста (Волноваха, Маріуполь та інші). Територія, захоплена російськими окупантами, знелюднюється внаслідок вимушених (біженці) та примусових (депортовані в Росію громадяни України) міграцій. Масштаби руйнувань і матеріальні збитки у районах активних воєнних дій та на тимчасово захоплених і анексованих ворогом територіях співставні хіба що з тими, яких ці регіони зазнали у період Другої світової війни. Вже тепер керівництво нашої держави та західні партнери виробляють стратегію відродження України після війни, шукають джерела фінансового і матеріально-технічного забезпечення цих робіт. При цьому враховується досвід відбудови зруйнованої під час Другої світової війни економіки різних європейських країн. Саме цим визначається суспільна актуальність досліджуваної проблематики. Її наукова актуальність пов'язана з відсутністю в сучасній історіографії фундаментальних напрацювань з цієї теми і нагальної необхідності заповнення відповідних лакун.

Вказана проблематика досліджувалася вітчизняними (В. Баран, О. Бровар, А. Данілін, П. Добров, І. Єсип, М. Коваль, З. Лихолобова, М. Лобода, А. Саржан, Л. Суюсанов, Л. Хойнацька, П. Чернега) і зарубіжними (Р. В. Девіс, М. Харрісон, Е. А. Ріс, П. Грегорі, М. Елман, О. Хлевнюк, О. Осокіна, М. Симонов, Л. Опьонкін, І. Бистрова) вченими. Натомість проблеми методології викладання цієї теми ще не стали предметом спеціальних студій.

У практиці освоєння студентами курсів історії України, всесвітньої історії та різних спецкурсів вказана тема невиправдано перебуває на периферії, адже відбудовна епопея в Україні, СРСР та Європі на десятиліття вперед визначали вектори політичного та соціально-економічного розвитку десятків країн, які постраждали від війни та окупаційних режимів. Під час викладання спецкурсу “Повоєнна відбудова України” на історико-філософському факультеті Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова у процесі підготовки аспірантів апробувалися сучасні методологічні підходи до інтерпретації цієї багатомірної теми. Їхню основу сформував міждисциплінарний дискурс, що передбачає поєднання аналітичних процедур історії, політології, економіки, соціології, правознавства на інших науках.

Пояснення студентам, магістрам чи аспірантам головних тенденцій повоєнного політичного та соціально-економічного розвитку має спиратися на аналіз міжнародної ситуації, що склалася у середині 40-х років. У політичному сенсі слід акцентувати увагу, по-перше, на поразці праворадикальних сил (фашистського, нацистського та іншого

спрямування); по-друге – на появі поясу лімітрофів – “народних демократій” (залежних від Кремля держав) на західних кордонах СРСР; по-третє – на зміні балансу сил у світі, спричиненій перетворенням Радянського Союзу на світового гравця, про що Сталін та його найближче оточення мріяли у 30-ті роки. Було б наївним вважати, що західний політикум не займався популізмом і не використовував політичні дивіденди від перемоги у війні як електоральний капітал. Однак вплив цих чинників на Заході був незрівнянно меншим, ніж у СРСР, де економічна політика спрямовувалася на втілення більшовицької ідеологічної доктрини та утримання влади й легітимацію встановленого режиму. З цього приводу А. Блюм та М. Меспуле зазначають, що, якщо задум більшовиків може бути поданий, насамперед, як проєкт найглибшого соціального потрясіння, то зовсім інакша справа з системою сталінського правління, не підпорядкованої ідеї здійснення певного соціального проєкту. Ця відмінність фундаментального порядку, оскільки вона перебуває у центрі важливого “непорозуміння” між тими людьми, які, з одного боку, брали участь у формуванні держави та її управлінського апарату, й тими, хто, з другого – руйнував результати їхніх дій, систематично ставлячи під питання розподіл повноважень і безпосередньо владу органів та установ, на функціонуванні яких держава, власне, і трималась. Тому варто говорити не стільки про сталінську державу, скільки про “сталінський тип правління” [4].

Під час семінарських/практичних занять слухачі спецкурсу мали перелічити основні іманентні риси командно-адміністративної системи, створеної більшовицькою правлячою верхівкою, а потім простежити їхній вплив на зміст і спрямування соціально-економічної політики. Практика свідчить, що вони насамперед вказують на такі ознаки, як: керівна роль Комуністичної партії, суворий централізм, директивний характер керівництва економічними та соціальними процесами. У зв'язку з цим виникає потреба детального пояснення викладачем інших характеристик радянського механізму управління, зокрема про групи осіб, які зосредили у своїх руках усі важелі влади в СРСР.

У традиційних уявленнях про групу осіб, які керували державою, вона постає як надзвичайно консолідована, практично монолітна, а всі рішення стратегічного порядку зазнавали інтелектуального штурму, підкріплювалися точними розрахунками спеціалістів різних галузей економіки й моделювалися на перспективу. Та насправді процес генерування доленосних політичних рішень мав інший алгоритм. Й. Сталін часто перевіряв свої думки і проєкти в найближчому оточенні, а також під час ширших нарад, форумів, урочистостей, прийомів, навіть у формі тостів. Попри всі обмеження та ризики, що існували за тогочасного тоталітарного режиму, у середовищі вищої бюрократії циркулювали міркування і пропозиції, спрямовані на оптимізацію системи, подолання її рудиментів та консервативних елементів, зміни підходів до управління економічними та соціальними процесами. Траплялося, що ці ідеї суттєво відхилялися від

“генеральної лінії”. Деякі сміливці зазіхали на “святая святих” – необмежене верховенство партійного апарату над усіма іншими структурами законодавчої та виконавчої влади. Паралелізм та дублювання функцій стали настільки очевидним гальмом для налагодження мобільного адміністрування, що навіть у вищому ешелоні визрівали думки про необхідність зламати тодішній стан речей. Так, у січні 1944 р. В. Молотов, Г. Маленков і М. Хрущов передали Й. Сталіну проєкт постанови ЦК ВКП(б) “Про поліпшення державних органів на місцях”. Автори документа констатували, що партійні органи взяли на себе оперативну роботу з управління господарськими установами й не властиві їм функції безпосереднього розпоряджання господарськими справами в той час, коли вони не мають права виступати в ролі адміністративно-господарських органів. Найближчі соратники лідера країни висловлювали думку про те, що оперативне керівництво державним і культурним будівництвом має зосереджуватися в одному місці – радянських органах [9].

Однак через побоювання вождя послабити найефективніший важіль влади та можливість перепрограмування ідеологічної матриці він не наважився на такий крок. Отже, відбулася пролонгація абсолютно нераціональної і витратної практики дублювання функцій радянських управлінських структур партійними комітетами, що понад розумні межі нарощувало бюрократичний апарат і захарачувало адміністративний простір незмірною кількістю зайвих узгоджень, лобіюванням інтересів окремих галузей та об’єктів господарювання, вольових рішень, надмірною ідеологізацією економіки.

Студентам необхідно пояснити ще одну специфічну ваду господарської політики Кремля – ігнорування економічних законів на догоду ідеологічним імперативам. Сповідуючи вульгаризовану форму марксизму, більшовики вдавалися до його “вдосконалення” тільки там, де цього потребувала кон’юнктура моменту. Принципово заперечуючи закони ринку, якими керується капіталістичний світ, у Москві так і не змогли піднятися над доктринальними упередженнями і тверезо сприйняти реалії. Внаслідок цього вибудований з таким напруженням індустріальний комплекс не одержав відповідної адміністративної надбудови. Відсутність конкуренції, тотальна централізація фінансових, сировинних, людських ресурсів, тяжіння до режиму “ручного управління” призвели до виникнення хронічних вад економічного організму радянського зразка, численних “вузьких місць”, на подолання яких витрачалося багато часу і тих самих ресурсів. Важливо наголосити ще на одному: “соціалістичний спосіб господарювання” був надзвичайно енерговитратним і базувався на екстенсивних методах. Натомість найрозвиненіші країни світу прагнули, насамперед, технічного й технологічного вдосконалення, водночас постійно шукаючи нових форм організації та управління виробничими процесами.

Нарешті студенти мають усвідомити різкий люфт між деклараціями вищого керівництва СРСР про “рівність і соціальну справедливість” та

реальною ситуацією у сфері розподілу матеріальних благ. Пролонгація курсу на протистояння із Заходом і стану “обложеної фортеці” автоматично означала збереження за соціальною сферою периферійного місця. “Залишковий принцип” підтримки соціальних програм прирікав населення Союзу РСР на низький життєвий рівень упродовж багатьох повоєнних десятиліть. Натомість у військово-промисловий комплекс спрямовувалися основні фінансово-матеріальні та людські ресурси.

Оскільки господарський комплекс УРСР мав для загальносоюзного економічного організму величезне значення, відновлювальні роботи тут розпочиналися одразу після вигнання гітлерівських та союзних їм військ з промислових регіонів. Ілюструючи масштаби руйнувань, заподіяних промисловості республіки воєнними діями та окупацією, викладач має наголосити на тому, що в радянській літературі циркулювали свідомо занижені дані. Згідно з офіційною статистикою збитки державних підприємств, установ і громадських організацій союзного значення оцінювалися в 74,2279 млрд руб., державних підприємств, установ і громадських організацій та громадських об’єднань республіканського підпорядкування, колгоспів, радгоспів і радянських громадян – у 210 млрд 730 млн руб. Сучасні вітчизняні дослідники схильні вважати ці цифри заниженими: у такий спосіб союзний центр намагався нівелювати гігантські втрати України у війні. За деякими оцінками справжні матеріальні втрати УРСР у війні обчислювалися у 450 млрд руб. [7].

Обсяги руйнувань індустрії республіки ставили перед керівництвом держави різні завдання. Насамперед ішлося про вироблення економічної стратегії, яка дала б змогу в стислі часові рамки відродити виробничий потенціал республіки.

У цій частині викладач має можливість вибудувати порівняльний ланцюжок, порівнюючи концептуальні підходи до організації відбудовних робіт у СРСР та інших країнах світу. Масштаби і складність проблем, з якими багато держав Європи та світу зіштовхнулися після завершення війни, обумовлювали пошук найпродуктивніших інструментів їхнього вирішення. Одним з них став так званий “план Маршалла” – глобальний проєкт допомоги європейським країнам, які постраждали під час війни. Однак у Москві відхилили пропозицію про участь у цьому колективному плані, не бажаючи втратити свій вплив на східно-центральноєвропейські країни й висунули пропозицію про двосторонню угоду із США. В умовах “холодної війни” втрата такого потужного джерела зарубіжних інвестицій прирікала радянську індустрію на автаркію і технологічне відставання, що унеможливлювало модернізацію технологічних ліній, а також інтеграцію у світову економіку та зиски від цього.

Аби сформувати у студентів уявлення про альтернативні шляхи відродження економіки, можна навести приклад Франції, де з цією метою з 1946 р. реалізовувалася урядова програма під назвою “план Монне”. Кошти на його втілення в життя (капіталовкладення лише у промислові об’єкти

становили 2450 млрд франків) виділялися з державного бюджету і зарубіжних інвестицій [13]. Виявляючи гнучкість у виборі інструментів відновлення, стабілізації та розвитку господарського комплексу, французький уряд вдався до “дирижизму” – набору регуляторних технологій, що базувалися на елементах планування. Ці функції покладалися на Генеральний комітет з планування, створений на початку 1946 р. Централізованим державним фінансуванням опікувався спеціальний орган – FIDES.

Слід звернути особливу увагу на те, що Тимчасовий уряд Франції намагався збалансувати інтереси промисловості та населення країни. Одразу після війни започатковано нову систему соціальної підтримки різних верств суспільства, внаслідок чого незабаром на 100% зросли пенсійні виплати і на 50% – зарплати, відновлено 40-годинний робочий тиждень і відпустки зі збереженням заробітку. Передбачалося пенсійне забезпечення громадян з 65 років, соціальна підтримка інвалідів, вагітних і породіль, хворих та інших категорій. На захисті інтересів трудящих стояли відновлені профспілки [2].

Французька модель повоєнного розвитку на відміну від радянської чи польської (вона нав'язувалася Кремлем) націлювалася на соціальні пріоритети. Однак і французькому урядові не вдалося уникнути помилок. Якщо у Великій Британії підвищену увагу приділили житловому будівництву, то у Франції житлова програма не стала пріоритетною. Не були вжиті заходи зі стримування інфляційних тенденцій, що негативно позначалося на соціальному становищі незаможних верств суспільства.

Та загалом Франція успішно долала руйнівні наслідки війни. Цьому, між іншим, сприяло надходження кредитів у рамках “плану Маршалла” – 2,4 млрд дол. упродовж 1948-1951 рр. (Велика Британія за цей час отримала 2,7 млрд дол., Західна Німеччина – 3,4 млрд дол.). Однак деякі французькі економісти доволі критично оцінювали умови, на яких надавалися кредити Сполучених Штатів. На думку Р. Крессоля, участь у “плані Маршалла” позбавляла держави-реципієнти економічної самостійності й запускала деформаційні тенденції у розвиток важливих галузей виробництва. Підтвердження своїх міркувань спеціаліст побачив у такій статистиці: випуск літаків у Франції у 1948 р. скоротився порівняно з 1946 р. на 70%, а кількість зайнятих в авіаційній галузі зменшилася з 92 тис. у 1947 р. до 31 тис. у 1949 р. [12, с. 90].

Потрібно констатувати незаперечний факт: Сполучені Штати Америки у рамках “плану Маршалла” перетворили багато країн на ринок збуту надлишкової продукції власної промисловості без урахування нагальних потреб цих держав. Негативні наслідки для національних економік мало зняття митних бар'єрів (у Франції, наприклад, це стримувало розвиток металургійної, машинобудівної, текстильної та інших галузей) [13].

Разом з тим європейські країни отримали доступ до передових американських технологій, що давало можливість осучаснити виробництво і позитивно відобразилося на макроекономічних показниках і матеріальному становищі їхніх громадян.

Потрібно вказати те, що з часом “план Маршалла” трансформувався у програму військових надходжень, що відображало рух у напрямі формування євроатлантичної спільноти, згодом втілених у Європейському Союзі й НАТО. Згідно з “планом Шумана” (міністром закордонних справ Франції) у квітні 1951 р. уряди Франції, Західної Німеччини, Італії, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу підписали договір, за яким Управління економічної співпраці перетворювалося на Управління взаємного забезпечення безпеки. Ця структура стала координаційним органом для регулювання складних економічних проблем та узгоджених дій європейських держав. Разом з появою Міжнародного валютного фонду, Європейського платіжного союзу, Європейського об'єднання вугілля і сталі формувалися умови для стримування американської економічної експансії та складання європейської спільноти держав.

Союзницькі відносини західних демократій і СРСР після війни перетворилися на свій антипод у контексті світової війни. Не бажаючи відступити від своїх намірів зробити Радянський Союз одним зі світових лідерів, Й. Сталін втягнувся у “холодну війну”, що супроводжувалася змаганням ВПК й економічних систем її учасників. І саме в останньому компоненті “Країна Рад” виявилася не на рівні тогочасних викликів. Прагнучи наздогнати США за рівнем озброєння, радянське керівництво свідомо пішло на критичний дисбаланс між виробництвом військової продукції і товарів широкого вжитку та соціальної сфери загалом. Крім того, лідери капіталістичного світу не тільки технічно і технологічно переоснащували промислові лінії, а й постійно вдосконалювали механізми управління виробництвом. Тим часом у СРСР неухильно притримувалися засад командно-адміністративного регулювання господарських процесів, що склалися ще у 20-30-ті роки. Ця залежність від траєкторії та інерції попередніх процесів тлумачиться фахівцями як “path dependence” і багато в чому визначалася ідеологічними постулатами. У випадку з СРСР ішлося про структуру господарського комплексу та підходи до керівництва ним, що відштовхувалися від догматизованих схем більшовизму [20]. Тогочасні зарубіжні економісти (насамперед – Л. Мізес і Ф. Хайєк) вказували на іманентні властивості вульгаризованих уявлень про закони економіки, що відсікали ринкові відносини, вільну конкуренцію та приватну власність й автоматично прирікали створену правлячою верхівкою СРСР соціально-економічну систему на періодичні кризові явища та кінцевий програш у змаганні з розвиненими капіталістичними країнами.

Перемігши у війні, Радянський Союз продовжував помітно відставати від промислово розвинених країн світу. М. Харрісон переконливо доводить, що СРСР залишався слабшим не тільки від колишніх союзників, а й від

переможених ворогів, а наслідки війни для держави були настільки руйнівними, що вона так і не змогла повернутися на свою довоєнну економічну траєкторію [21].

Однак перемога у війні проти Німеччини та її союзників лише зміцнила переконання більшовицького вождя у правильності обраних методів керівництва державою й ефективності моделі її економічного розвитку. Ханна Арендт з цього приводу у праці “Джерела тоталітаризму” (1951 р.) наголошувала на атомізації суспільства та руйнуванні будь-якого публічного та плюралістичного політичного простору в державі, де сповідується такий курс і менеджмент [1]. Ален Блюм та Мартіна Меспуле артикулюють власний погляд на цю проблему і зазначають, що тоталітариський підхід постулює погляд на радянську історію як політичну, майже не залишаючи місця для суспільства. При цьому політика розглядається не як вираз специфічних переплетень чи зіткнень між соціальними групами, а як така, що вибудовується автономним чином за логікою самодостатності та дій, що мають, насамперед, внутрішнє цільове призначення. Соціальні зв'язки не беруться до уваги, реально діючими вважаються лише політичні відносини. Суспільство не стає об'єктом розгляду, оскільки, залишаючись ніби в автономному стані, воно виявляється підпорядкованим винятково силі політичного рішення. Існування кожної людини залежить від її місця у вертикальній ієрархії, винятково політичній за своєю сутністю [4].

Студентам, які опрацьовують вказаний спецкурс, розкривається ще один важливий чинник, що мотивував рішення в економічній політиці Москви – радянський ядерний проєкт. Після застосування атомних зарядів проти Японії в СРСР прискореними темпами стали втілювати власну програму створення ядерної зброї. Це потребувало гігантських коштів, які могли б інвестуватися в інші галузі та соціальну сферу. Якщо витрати США на створення атомної зброї сягали 2 млрд дол. (30 млрд руб.), то вартість радянського проєкту, за деякими оцінюваннями, лише у 1947-1949 рр. оцінюються у 14,5 млрд руб [17]. Масштаби фінансування цього проєкту за весь період 1942-1951 рр. визначити неможливо, адже витрати “розклалися” на різні галузі. З достатньою часткою вірогідності можна припустити, що радянська програма виявилася принаймні не дешевшою від американської. Інтелектуальний і технічний потенціал зруйнованої війною України, яка взяла на себе частину цього тягаря, також було максимально залучено до втілення планів Кремля у ядерній галузі.

Індустрія УРСР зазнала катастрофічних втрат внаслідок евакуаційних заходів радянського уряду в другій половині 1941 р., інтенсивних бойових дій та грабінницької політики окупантів. Згідно з офіційною статистикою, загальні втрати республіки становили: 16,1 тис. зруйнованих та пошкоджених підприємств, зокрема 599 заводів важкого і середнього машинобудування, 28 заводів металургійної і 25 – коксохімічної промисловості, 882 шахти Донбасу, сотні інших основних і допоміжних виробництв, комунікацій та інфраструктура (зокрема 10 магістральних

залізниць, 5,6 тис. залізничних мостів, 1,8 вокзалів і станцій) [3]. У матеріалах Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів окупантів вказувалося, що з території УРСР було переміщено за кордон 127,8 тис. електродвигунів, понад 781,6 тис. металорізальних верстатів, понад 19 одиниць ковальсько-пресового обладнання, 2,4 млн т руди чорних металів за складських запасів, 276 тис. т чавуну і феросплавів, 984 тис. т рейок і прокату чорних металів [11].

Упродовж Другої світової війни населення республіки скоротилося на 13 млн 614 тис. осіб, зокрема міське – на 45 %. На 45,5 % зменшилась кількість робітників, ІТП та службовців на промислових підприємствах України.

У зв'язку з цим для України відбудовна стратегія набувала особливого значення.

Аби у студентів склалося чітке розуміння внутрішньої логіки економічної політики та процесів, які відбувалися в цей час в Україні, викладач має запропонувати періодизацію відбудовного періоду: 1) від моменту вигнання противника з певних регіонів республіки до завершення війни; 2) від ухвалення 5-річного плану в 1946 році до початку 50-х рр. В основу такої періодизації покладено принципи планування економічних процесів. Під час першого періоду орієнтовні планові показники закладалися у рішення з економічних питань, які ухвалювались центральними й республіканськими відомствами. Серед перших таких документів – постанова ДКО від 3 січня 1942 р. “Про відновлення залізниць”, адже вони вважалися “кровоносною системою” всієї господарської та соціальної інфраструктури [19]. На останньому етапі війни економічне планування поступово повертається до традиційних форм і методів.

В основу відновлювальної стратегії в Україні лягло рішення про першочергову відбудову тих промислових об'єктів, які визначали розвиток усіх інших галузей, – вугільної, металургійної, коксохімічної, машинобудівної галузей, енергетики і транспорту. Про повноцінне відновлення та функціонування гігантів ВПК союзного підпорядкування у 1943-1945 рр. не йшлося, адже для цього були необхідні величезні інвестиції і тривалий час.

За рахунок неперервного піднесення галузей важкої промисловості, введення в дію багатьох нових та відновлення підприємств у визволених районах у 1944 р. зростання воєнного виробництва досягло кульмінації. Уперше за воєнні роки державний бюджет Радянського Союзу 1944 р. не мав дефіциту [16]. В I та II кварталах наступного року зберігався високий рівень випуску воєнної продукції, однак незабаром він став знижуватися: II кварталі зниження становило 8 %, у III – 49 % порівняно з I кварталом [15].

Закінчення війни у Європі започаткувало новий етап відбудови. Радянський уряд у цей час спрямував свої зусилля на вирішення кількох складних проблем, зокрема: пошук закордонних інвестицій, інноваційні заходи та залучення трудових ресурсів до відновлювальних робіт. В цей час радянське керівництво зіткнулося з труднощами, що були спричинені війною

і виникли в її рамках. Основними серед них вважалися такі, як : 1) пошук джерел інвестицій; 2) максимальне використання трудових ресурсів; 3) інноваційна політика.

Контакти з представниками американської адміністрації та бізнесовими колами з ідеологічних та політичних причин не дали очікуваних результатів : у Вашингтоні демонстрували стриманість у наданні позик і кредитів, що забезпечували великі закупівлі промислового обладнання радянською стороною в США, а без цього технологічне переозброєння радянської індустрії було неможливим. Окремі представники американських урядових і фінансово-промислових кіл сприймали перспективи експорту в СРСР не лише як спосіб скорочення безробіття в США, а й реальну можливість підвищити життєвий рівень радянських людей, що стимулювало би лібералізацію радянського ладу.

Однак долю цих пропозицій вирішили інші рації. Упродовж 1946 р. експорт Сполучених Штатів до Радянського Союзу скоротився до 4 % сукупного американського експорту, а ще через рік – до 1 % [18].

Існував ще один майданчик для співпраці та отримання коштів для відбудови – “план Маршалла”, який пов’язувався з певними умовами. Посол В. Єрофеев, який у той час був співробітником секретаріату В. Молотова, згадував, що потрібно було погодитися на цю пропозицію і спробувати, якщо не зовсім усунути, то максимально скоротити всі негативні риси, досягти того, щоб вони не нав’язували нам якихось умов. Інакше кажучи, щось на кшталт ленд-лізу. Молотов якраз був прихильником такого підходу [11]. Очевидно, інвестиції, які можна було отримати за “планом Маршалла”, надійшли б і на потреби України, адже саме тут було зруйновано найбільше підприємств й існувала потужна енергетична та сировинна база, досвідчені кваліфіковані кадри. Але геополітичні розрахунки взяли гору, СРСР міг розраховувати тільки на репарації та внутрішні джерела фінансування відбудовних програм і соціальної сфери.

Обговорення проєкту 4-го 5-річного “Плану розвитку народного господарства” у середовищі партійно-радянської еліти висвітлило кілька концептуальних підходів. Секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов, голова Держплану М. Вознесенський, голова РНК РРФСР М. Радіонов, їхні прибічники обґрунтовували необхідність збалансованого розвитку промисловості й сільського господарства, групи “А” та групи “Б”. Ця позиція передбачала відмову від форсованого нарощування військово-промислового комплексу на користь виробничої та соціальної сфер.

Натомість Л. Берія, Г. Маленков та їхні однодумці наполягали на тому, що з урахуванням напруженої міжнародної ситуації необхідно сконцентрувати зусилля на досягненні збройного паритету з США. Неврожай та голод 1946-1947 рр. спричинив застосування жорстоких форм управління аграрною сферою), а педальовані цією групою “західні загрози”, смерть А. Жданова у 1948 р. забезпечили їхню перемогу [5].

25 березня 1945 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР “Про

народногосподарський план відновлення і розвитку народного господарства на 1945 рік". У цьому документі накреслено завдання з відбудови на завершальному етапі війни, хоча вони не підкріплювалися відповідною програмою фінансування та забезпечення об'єктів будівельними матеріалами, обладнанням, енергоносіями, матеріалами, кваліфікованою робочою силою. У 5-річний план закладалися необґрунтовано високі економічні показники, а форсований розвиток галузей ВПК мав забезпечити подвійне збільшення випуску валової продукції у визволених регіонах країни [19].

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР затвердила Закон "Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр.". На основі визначених у ньому контрольних показників восьма сесія Верховної Ради УРСР у серпні 1946 р. ухвалила Закон "Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946-1950 роки". Керівництво держави ставило завдання досягти довоєнного рівня виробництва промислової та сільськогосподарської продукції, а в окремих галузях і його перевищення. Обсяг всього промислового виробництва планувалося збільшити на 3% (порівняно з 1940 р.), електроенергії – на 13 %, будівельних матеріалів – у 1,5-2 рази, металургійного обладнання – в 2,2 рази, тракторів – 2,5 рази. З прагненням швидкими темпами відродити важку промисловість і транспорт, зміцнити обороноздатність країни, забезпечити Збройні сили новітніми зразками техніки та озброєння проступали першочергові інтереси ВПК.

Одночасно планувалося вжити заходів з метою піднесення виробництва продукції агросектору й предметів широкого вжитку, стабілізації фінансів та кредитних відносин в економіці, зниження цін на товари, зростання рівня заробітної плати та премій за виконання й перевиконання планових завдань, винаходи і раціоналізаторство, впровадження нових технологій. Вказувалися кроки, покликані зняти напругу щодо житлової проблеми, відновити соціальну та комунальну сфери. Наслідком виконання 5-річного плану мало стати помітне підвищення життєвого рівня людей [10].

Структура капіталовкладень рельєфно ілюструвала пропорції розвитку різних галузей виробничої і невиробничої сфер. Обсяг капіталовкладень у 1946-1950 рр. в УРСР становив 6,7 млрд руб., тобто 19,2 % від загальносоюзних. 55,6 % з них спрямовувалось у промисловість, 10,9 % – у транспорт і зв'язок, 12,6 % – у житлове будівництво, 14,4 % – у комунальну та соціальну сфери і лише 6,5 % – в аграрний сектор [8]. Ці статистичні дані незаперечно свідчать про те, що плановими показниками закладалися суттєві диспропорції між різними галузями виробництва, сільським господарством, соціальною сферою.

Офіційна радянська статистика переконувала у правильності обраного Сталіним курсу. Згідно з урядовими даними, у 1948 р. обсяг промислового виробництва в СРСР перевищив довоєнний на 18 %, а в 1950 р. – на 73 %.

Виробництво товарів групи "А" з 1940 р. до завершення 5-річки збільшилося на 105 %, групи "Б" – на 23 %. Обсяг виробництва промислової продукції в УРСР на 15% перевищив довоєнний рівень. У роки 4-ї п'ятирічки темпи зростання промислового виробництва в республіці стали найвищими за всі роки радянської влади і становили 30 % на рік [6].

Насправді за цими цифрами простежуються не такі однозначні тенденції. За спостереженнями Н. Верта, фаза швидкого зростання у 1947-1948 рр. і навіть "перегріву" у 1949-1950 рр. змінилася фазою політичного сповільнення (вона тривала до 1954 р.). З 1948 р. "промисловість певною мірою зазнала труднощів, викликаних надволюнтаристським переглядом показників четвертого п'ятирічного плану. Це нагадувало динаміку загострення економічних і соціальних конфліктів 30-х років: розпорошення капіталовкладень, йдучи назустріч вимогам директорів підприємств, дезорганізація виробництва через незавершене будівництво, відсутність дієвого контролю за діяльністю директорів (внаслідок чисток, що охопили держплан у 1948-1949 рр.), напруженість у середовищі робітничого класу.

Повернення до моделі розвитку 30-х рр. викликало значні економічні потрясіння, що різко погіршили у 1951-1953 рр. всі економічні показники, та серйозну напругу в суспільстві. Період 1945-1953 рр., що вирізнявся великою цілісністю, сприймається нині як завершення, підсумок економічної та політичної лінії, яка здійснювалася після відмови від непу [5].

Справжню сутність повоєнного економічного курсу продемонстрували думки Сталіна, викладені у промові перед виборцями 9 лютого 1946 р., в якій вождь виокремив чотири основоположні позиції, зокрема: метал – для виробництва озброєнь та обладнання для підприємств, паливо – для підтримки роботи заводів, фабрик і транспорту, бавовна – для виробництва обмундирування, хліб – для постачання армії [16].

Отже, корінні інтереси українського соціуму цілковито підпорядковувалися геополітичним амбіціям Сталіна і його найближчого оточення. Скориставшись політичними і моральними дивідендами від перемоги у війні, радянський лідер втягнув країну у виснажливе військово-політичне протистояння під час "холодної війни", що прирікало пересічних громадян на невинуваті очікування. Ненажерливий ВПК "з'їдав" лівову частку фінансових і сировинно-матеріальних ресурсів, у той час, коли аграрний сектор забезпечувався за залишковим принципом. Нагальні соціальні потреби – забезпечення продуктами харчування і товарами першої необхідності, охорона здоров'я, освіта і культура – також хронічно відчували дефіцит підтримки з боку держави. Брак житла і харчів, найнеобхідніших промислових товарів та послуг визначали низький рівень життя у повоєнній Україні, населення якої найбільше потерпало під час війни та окупації, а після цього – від сталінської соціально-економічної політики.

Використана література:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2005. 584 с.
2. Арзаканян М. Ц., Ревякин А. В., Уваров П. Ю. История Франции. Москва : Дрофа, 2005. С. 363.
3. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Україна кризь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій. Київ : Альтернативи, 1999. Т. 13. С. 27.
4. Блюм А., Меспуле М. Бюрократическая анархия: статистика и власть при Сталине / пер. с франц. В. М. Володина. 2-е изд. Москва : РОССПЭН, 2008. С. 273-274.
5. Верг Н. История советского государства 1900-1991 / пер. с фр. Москва : Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. С. 295-296.
6. Гладков И. А. История социалистической экономики СССР. Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма, 1946. нач. 1960-х годов, рр. 187, 188. Москва : Наука, 1980. С. 187-188.
7. Дубик М. Матеріальні збитки України у Другій світовій війні. Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. / ред. кол. : В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2011. Кн. 2. С. 788.
8. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження : в 2 т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 2. С. 71.
9. Жуков Ю. Н. Тайны Кремля. Сталин, Молотов, Берия, Маленков. Москва : ТЕРРА, 2000. С. 272-275.
10. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР на 1946-1950 гг / отв. за вып. : С. М. Гинц. Москва : ОГИЗ, 1946. С. 8-10.
11. История военной стратегии России / под ред. В. А. Золотарева. Москва : Кучково поле, 2000. С. 412.
12. Крессоль Р. Рост цен во Франции. Москва, 1949. С. 90.
13. Любимова В. В. Экономика Франции и положение трудящихся масс после Второй мировой войны. Москва : Изд-во АН СССР, 1952. С. 146.
14. Мултих Г. М. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр. : в 3 т. Київ : Політвидав України, 1969. Т. 3: Радянська Україна у завершальний період Великої Вітчизняної війни (1944 р. – 1945 рр.). С. 155.
15. Рошин С. И. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941-1945 : в 6 т. Москва : Воениздат, 1963. Т. 5: Победоносное окончание войны с фашистской Германией. Поражение империалистической Японии (1945 г.). С. 423.
16. Самсонов А. М. Советский Союз в годы Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. Москва : Наука, 1976. С. 536.
17. Симонов Н. С. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920-1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление. Москва : РОССПЭН, 1996. С. 242.
18. Фоглесонг Д. С. Американские надежды на преобразование России во время Второй мировой войны. *Новая и новейшая история*. 2003. № 1. С. 93-95.
19. Черненко К. У., Смиртюков М. С. Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: сборник документов за 50 лет : в 5 т. Т. 3. 1941-1952. Москва : Политиздат, 1968. С. 56-61.
20. Шестаков В. А. Социально-экономическая политика советского государства в 50-е – середине 60-х годов. Москва, 2006. С. 9.
21. *Harrison M. Accounting for war: Soviet production, employment and the defence burden, 1940-1945. Cambridge, 1995. P. 162-165.*

References:

1. Arendt Kh. (2005). *Dzherela totalitaryzmu*. (2th ed.). Per. z anhl. Kyiv : Dukh i litera. [in Ukrainian].
2. Arzakanyan M. C., Revyakin, A. V., & Uvarov, P. Yu. (2005). *Istoriya Francii*. Moskva : Drofa. [in Russian].
3. Baran V. K., & Danylenko, V. M. (1999). *Ukraine v umovakh systemnoi kryzy (1946-1980-i rr.)*. V. A. Smolii (Ed.). *Ukraina kriz viky : v 15 t.* (Vol. 13. p. 27). Kyiv : Alternatyvy. [in Ukrainian].
4. Blyum A., & Mespule M. (2008). *Byurokraticheskaya anarxiya: statistika i vlast' pri Staline. per. s franc.* (Trans. V. M. Volodina). (5th ed.). Moskva : ROSSPE'N. [in Russian].

5. Vert N. (1992). *Istoriya sovetskogo gosudarstva 1900-1991: per. s fr.* Moskva : Progress: Progress-Akademiya. [in Russian].
6. Gladkov I. A. (Ed.). (1980). *Istoriya socialisticheskoy e'konomiki SSSR.* (Vol. 6: Vosstanovlenie narodnogo khozyajstva SSSR. Sozdanie e'konomiki razvitogo socializma, 1946 – nach. 1960-x godov, pp. 187, 188). Moskva : Nauka. [in Russian].
7. Dubyk M. (2011). Materialni zbytky Ukrainy u Druhii svitovii viini. V. A. Smolii (Ed.). *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st.* (Vol. 2, p. 788). Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Smolii V. A. (Ed.). (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* : v 2 t. (Vol. 2, p. 71). Kyiv : Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
9. Zhukov Yu. N. (2000). *Tajny Kremlya. Stalin, Molotov, Beriia, Malenkov.* Moskva : TERRA. [in Russian].
10. Ginc S. M. (Ed.). (1946). *Zakon o pyatiletnem plane vosstanovleniya i razvitiya narodnogo khozyajstva SSSR na 1946-1950 gg.* Moskva : OGIZ. [in Russian].
11. Zolotareva V. A. (Ed.). (2000). *Istoriya voennoj strategii Rossii.* Moskva : Kuchkovo pole. [in Russian].
12. Kressol' R. (1949). *Rost cen vo Francii.* Moskva. [in Russian].
13. Lyubimova V. V. (1952). *E'konomika Francii i polozhenie trudyashhixsya mass posle Vtoroj mirovoj vojny.* Moskva : Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
14. Muitykh H. M. (Ed.). (1969). *Ukrainska RSR u Velykii Vitchyzniani viini Radianskoho Soiuzu. 1941-1945 rr. : v 3 t.* (Vol. 3: Radianska Ukraina u zavershalnyi period Velykoi Vitchyzniano viiny (1944 r.-1945 rr.), p. 155). Kyiv : Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Roshhin S. I. (Ed.). (1963). *Istoriya Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Soyuz, 1941-1945: v 6 t.* (Vol. 5: Pobedonosnoe okonchanie vojny s fashistskoj Germaniej. Porazhenie imperialisticheskoy Yaponii (1945 g.), p. 423). Moskva : Voenizdat. [in Russian].
16. Samsonov A. M. (Ed.). (1976). *Sovetskij Soyuz v gody Velikoj Otechestvennoj vojny, 1941-1945 gg.* Moskva : Nauka. [in Russian].
17. Simonov N. S. (1996). *Voенно-promyshlennyj kompleks SSSR v 1920-1950-e gody: tempy e'konomicheskogo rosta, struktura, organizaciya proizvodstva i upravlenie.* Moskva : ROSSPE'N. [in Russian].
18. Foglesong D. S. (2003). *Amerikanske nadezhdy na preobrazovanie Rossii vo vremya Vtoroj mirovoj vojny. Novaya i novejschaya istoriya, 1, 93-95.* [in Russian].
19. Chernenko K. U., & Smirtyukov M. S. (Comps.). (1968). *Resheniya Partii i Pravitel'stva po khozyajstvennym voprosam: sbornik dokumentov za 50 let : v 5 t.* (Vol. 1. 1941–1952, pp. 56-61. 229-231. Moskva : Politizdat. [in Russian].
20. Shestakov V. A. (2006). *Social'no-e'konomicheskaya politika sovetskogo gosudarstva v 50-e – seredine 60-x godov.* Moskva. [in Russian].
21. Harrison M. *Accounting for war: Soviet production, employment and the defence burden, 1940-1945.* Combridge, 1995. P. 162-165.

VETROV I., SAHANCHUK V. *The socio-economic dimension of the reconstruction of the Ukrainian industry in the second half of the 40's: methodological aspects of teaching in historical courses.*

The article contains the analysis of international and economic situation on the finishing stage of Second world war and in the first post-war years, and also consequences of military catastrophe for Ukraine. The features of approaches of different countries of the world are considered to proceeding in the economic potential.

The scientific looks of home and foreign scientists are outlined to perspective directions of economic of the different European countries, which was destroyed in the Second world war-time, recovery, and key aspects which influence on development of concrete countries in such terms are distinguished.

It is established, that the conceptual political decisions of soviet government were determined by such factors, as: calls of "cold war" (impossibility of bringing in of investments and front-rank technologies for the yesterday's allies of AntiHitler coalition, aspiring to establishment of parity in an armament, in particular nuclear, and others like that), and also by the necessities of revival of industry of the developed regions, near-term Ukraine. Geopolitical ambitions of Kremlin defined irrefutable

priorities of objects of military industrial complex, where repressing part of financial investments, material and technical and human resources was sent. But a social sphere, as well as before war, remained on periphery of attention of the state. If the leading states of the world chose a course on innovative development, then the ruling apex of the USSR canned out-of-date command-administrative, забюрократизовану control system by productive processes and productive relations severely centralized. Technological lag from the West and subzero living standards of soviet citizens became the consequence of it.

The problems of methodology of teaching of theme of renewal of industry of Ukraine are considered in a post-war period and basic ideological concepts on which must pay attention students teacher during teaching of historical courses are marked.

Keywords: Ukraine, Second world war, military industrial complex, economic strategy, відновлювальні works, social sphere, teaching methodology.

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-npu-154.2022.02>

УДК 378.091.313

Вітченко А. Ю., Целуйко А. Л.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТТЯХ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті теоретично та практично обґрунтовано ефективність використання проєктної технології на семінарських заняттях з дисципліни “Інноваційні технології навчання іноземних мов”. Зазначено, що впровадження проєктної технології в освітній процес позитивно впливає на становлення і розвиток майбутнього професіонала, надаючи йому можливість швидко отримувати необхідну інформацію, систематизувати та узагальнювати її.

Розкрито сутність проєктної технології, проаналізовано історіографію впровадження проєктів в освітній процес, обговорено структурні елементи навчальних проєктів, виокремлено основні етапи реалізації проєктної роботи. Наведено приклад застосування проєктів на семінарських заняттях з “Інноваційних технологій навчання іноземних мов”.

Доведено, що застосування проєктної технології на семінарських заняттях сприяє практичному застосуванню набутих знань та вмінь. Проєктна форма організації роботи на семінарах надає можливість активно залучати студентів до співтворчості, створювати мотивацію до поглибленого навчання, стимулювати особистісне сприйняття навчальної дисципліни, формує навички як самостійної роботи, так і роботи у команді.

Вказано, що важливу роль у впровадженні проєктної технології відіграє взаємодія педагога та здобувача освіти, під час якої викладач окреслює основні аспекти щодо ефективного використання технології, адже студент має чітко усвідомлювати, як функціонує процес оптимізації і технологізації освітнього процесу.

Проєктну технологію розглянуто як спосіб досягнення дидактичних цілей через детальну розробку проблеми, яка має завершитися реальним практичним результатом, оформленим певним чином. В основі технології лежить прагматична спрямованість на результат, який можна отримати в ході вирішення певної практичної або теоретичної проблеми.

Організація проєктної діяльності на семінарських заняттях сприяє розвиткові комунікативних навичок студентів за рахунок взаємодії між собою під час проведення дослідження і презентації його результатів.